

Teisė į privatų ir šeimos gyvenimą

Aptariamuoju laikotarpiu žiniasklaidoje nuolat pasirodydavo pranešimų apie plataus masto komunikacijos kontrolę, apimančią telefoninių pokalbių, elektroninės komunikacijos ir kitokio susižinojimo stebėjimą, vykdomą Lietuvos teisėsaugos. Operatyvinę veiklą vykdančys subjektai faktiškai gali pasiklausyti bet kokių asmenų pokalbių ir kartais tai daroma pažeidžiant įstatymą. Lietuvos teismai, davė pradžią nepagrįstam teisės į privatumą ribojimui darbo santykių srityje. Sparčiai plito neteisėta tiesioginė rinkodara, o pažeidėjams nenumatytos efektyvios ir atgrasančios sankcijos. Ženkliai padaugėjo asmeninės informacijos vagysčių: asmens duomenys buvo neteisėtai gaunami pasitelkus ant bankomatų slaptai įkurtus duomenų skaitytuvus, sukuriama ir platinama suklastoti elektroninės bankininkystės puslapiai, įkuriamos fiktyvios buitinės technikos parduotuvės internete, konfidenciali informacija išgaunama apsimetus darbdaviais. 2010 m. „Sodros“ Vilniaus skyriaus kieme pastebėti išmesti dokumentai su šimtų gyventojų asmens duomenimis: vardai, pavardės, asmens kodai, draudžiamųjų pajamų sumos, įmokų dydžiai. Toliau plito vaizdo stebėjimas viešose erdvėse, apimant mokyklas bei viešąjį transportą, ir toliau nepaisant pareigos pateikti privalomus šio privatumo

ribojimo būtinumo, proporcingumo ir veiksmingumo įrodymus, sukuriant saugumo iliuziją – socialinio eksperimento metu imituoti viešosios tvarkos pažeidimai bei smurtavimas nesulaukė teisėsaugos institucijų dėmesio. Privatumas buvo pažeidinėjamas ir visuomenės informavimo priemonėse – vadinamosios Kauno pedofilijos bylos aplinkybių nagrinėjimą lydėjo nuolatinis nepilnamečių asmenų duomenų ir privataus gyvenimo aplinkybių atskleidimas žiniasklaidoje. Privatumo pažeidimai knygų leidyboje liudija, kad vis dar neskiriamas viešasis asmuo, t. y. viešojo sprendimo galią visuomenėje turintis, ir žinomas visuomenėje asmuo. Dėl Lietuvos teismų praktikos priteisti mažą neturtinės žalos atlyginimą, kai yra neteisėtai paviešinama žeminanti garbę ir orumą informacija apie asmens privatų gyvenimą, 2010 m. Europos žmogaus teisių teisme nagrinėjamos dvi bylos prieš Lietuvą. Vis dar neįvykdytas 2007-ųjų EŽTT sprendimas byloje *L prieš Lietuvą*, maža to, siūlomos įstatymų pataisos, kurių priėmimas reikštų atsisakymą vykdyti įsiteisėjusį EŽTT sprendimą, teisėtų lūkesčių principo pažeidimą bei nepagrįstą transseksualių asmenų teisės į privataus gyvenimo gerbimą ribojimą. Toliau vykdoma diskriminacinė šeimos politika, priešinanti visuomenę ir prieštaraujanti EŽTT praktikai. Aptariamam laikotarpiu nebuvo pasiektas susitarimas ir dėl dirbtinio apvaisinimo galimybės įteisinimo.

Privatumo apsaugos problemos elektroninėje erdveje

Aptariamuoju laikotarpiu žiniasklaidoje nuolat pasirodydavo pranešimų apie plataus masto komunikacijos kontrolę, apimančią telefoninių pokalbių, elektroninės komunikacijos ir kitokio susižinojimo stebėjimą, vykdomą Lietuvos teisėsaugos. Nors pagal *Lietuvos Respublikos Konstitucijos* 22 str. 3 d., informacija apie privatų gyvenimą gali būti renkama tik motyvuotu teismo sprendimu ir tik pagal įstatymą, kelia pagrįstą nerimą itin paprasta leidimo pasiklausyti asmens pokalbių gavimo procedūra.¹ Šiuo metu teismų sprendimai dėl asmens susižinojimo kontrolės nėra pakankamai motyvuoti ir pagrįsti – teismai yra linkę sankcionuoti sekimą be atidaus svarstymo.

2009 m. pasirodė įtarimų, kad Valstybės saugumo departamentas vykdė Vilniaus žurnalisto pokalbių pasiklausymą, gavęs Šiaulių apygardos teismo orderį.² Operatyvinės veiklos parlamentinės kontrolės komisija, tyrusi žurnalistų pokalbių pasiklausymo faktus, konstatavo, kad operatyvinę veiklą vykduojantys subjektai faktiškai gali pasiklausyti bet kokių asmenų pokalbių ir kartais tai daroma pažeidžiant įstatymą.³ Lietuva turėtų atsižvelgti į kitų demokratiškų valstybių gerąją praktiką ir užtikrinti, kad operatyvinės veiklos masto bei priemonių ataskaitos būtų prieinamos viešai. Lietuvos Respublikos Aukščiausiasis teismas turėtų atkreipti dėmesį į nekokybišką teismų darbą sankcionuojant elektroninio susižinojimo kontrolę.

Lietuvos teismai, pasiremdami JAV teisės tradicijoje įtvirtinta darbdavio teise tikrinti darbuotojo elektroninę darbo vietą remiantis teikėjo išimtimi,⁴ davė pradžią nepagrįstam teisės į privatumą ribojimui darbo santykių srityje.

2010 m. Vilniaus apygardos teismas apeliacinėje instancijoje konstatavo, jog darbdavys turi teisę žinoti, kokiam tikslui darbuotojai naudoja kompiuterius ir kuo užsiima darbo metu, todėl leidžiama tikrinti pavaldinio pokalbius programa „Skype“. Teismas nustatė, kad byloje darbdavio pateikti duomenys buvo susiję tik su darbuotojos padarytais pažeidimais ir požiūriu į darbdavį, todėl jos teisė į privataus gyvenimo neliečiamumą nebuvo pažeista.⁵

Europos žmogaus teisių teismas (EŽTT) yra ne kartą pabrėžęs, kad darbuotojai gali teisėtai tikėtis privatumo elektroninėje darbo vietoje, ir ši teisė gali būti ribojama tik išimtiniais atvejais.⁶ Todėl Lietuvos teismai, nagrinėdami tokio pobūdžio bylas, turėtų vadovautis proporcingumo, skaidrumo bei pagarbos privatumui principais. Pagrindinės privatumo elektroninėje darbo vietoje gairės turėtų būti reglamentuotos įstatymo lygmeniu, detalčiai aptariant elektroninės darbo vietos kontrolės procedūrą.⁷

Asmens duomenų nesaugumas

2009 m. įsigaliojusi nauja *Lietuvos Respublikos asmens duomenų teisinės ap-*

saugos įstatymo redakcija⁸ vertintina kaip teigiamas žingsnis aiškesnio asmens duomenų apsaugos tvarkymo ir efektyvesnės priežiūros link. Tačiau įstatymų leidėjas turėtų atsižvelgti į tai, kad Lietuvos įstatymu įgyvendinamą ES bendrąją duomenų apsaugos direktyvą tarptautiniai ekspertai vertina kaip neaktualią ir biurokatišką.⁹

2009–2011 m. dideliais tempais plito neteisėtos tiesioginės rinkodaros mastai. Vartotojams komerciniai pranešimai buvo siunčiami trumposiomis žinutėmis¹⁰ ir elektroniniu paštu. Pasirodė skelbimai, kviečiantys įsigyti juridinių ar fizinių asmenų duomenų bazes,¹¹ kurias panaudojant galima masiškai siuntinėti komercinius pasiūlymus.

*Lietuvos Respublikos asmens duomenų apsaugos įstatymas*¹² ir *Lietuvos Respublikos elektroninių ryšių įstatymas*¹³ numato, jog norint asmens duomenis tvarkyti tiesioginės rinkodaros tikslais, būtina gauti išankstinį vartotojo sutikimą. Tačiau maksimali bauda už šio reikalavimo pažeidimą siekia du tūkstančius litų (pažeidimą padarius pakartotinai).¹⁴ Siekiant apriboti neteisėtą rinkodarą, būtina pakoreguoti atitinkamus teisės aktus ir numatyti pažeidėjams efektyvias ir atgrasančias sankcijas.

Aptariamuoju laikotarpiu tiek pasaulyje, tiek Lietuvoje sparčiai augo socialinių tinklų – *Facebook*, *Twitter*, *LinkedIn*, *One.lt*, *Klase.lt*, *Frype.lt* ir kitų – populiarumas. Lietuva – viena pirmų-

jų valstybių pasaulyje pagal vartotojų skaičiaus socialiniuose tinkluose augimą. Vien 2009 m. rugsėjo–spalio mėnesiais *Facebook* vartotojų iš Lietuvos skaičius išaugo apie 50 proc.: nuo 220 tūkst. iki 320 tūkst.¹⁵

Socialiniuose tinkluose vartotojai talpina įvairią asmeninę informaciją – nuo vardo, pavardės ar asmeninių pomėgių iki namų adreso ar asmeninės nuotraukos. 2010 metais atliktas tyrimas atskleidė, jog tarp tirtų socialinių tinklų vartotojų iš Lietuvos, 79 proc. leidžia save identifikuoti pagal profilio nuotrauką, o 81,6 proc. leidžia identifikuoti savo draugus.¹⁶ Padidėjęs duomenų, susijusių su interneto vartotojų asmeniniu gyvenimu ir profesine veikla, srautas turėjo neigiamą poveikį vartotojų privatumui.¹⁷

2010 m. Valstybinės duomenų apsaugos inspekcijos (VDAI) atlikto tikrinimo metu buvo nustatyta, kad apie asmens duomenų tvarkymą automatinio būdu VDAI pranešė tik dvi iš šešių tikrintų bendrovių. Buvo aptikta ir eilė kitų pažeidimų: vartotojams nebuvo leidžiama išreikšti valios dėl sutikimo su socialinio tinklo taisyklėmis („sutinku“ buvo įrašoma automatiškai), vartotojų asmens duomenys buvo tvarkomi nesant iš anksto apibrėžtam ir teisėtam tikslui, nenustačius duomenų apimties, teisėto tvarkymo kriterijų, duomenų saugojimo termino, taip pat, kai kuriais atvejais, asmens duomenys buvo tvarkomi pažeidžiant tiesioginės rinkodaros reikalavimus.¹⁸

2009–2010 m. ženkliai paplito asmeninės informacijos vagystės. Siekiant pasipelnyti,¹⁹ asmens duomenys buvo neteisėtai gaunami pasitelkus ant bankomatų slaptai įkurtus duomenų skaitytuvus,²⁰ sukuriami ir platinami suklastoti elektroninės bankininkystės puslapiai, įkuriamos fiktyvios buitinės technikos parduotuvės internete,²¹ konfidenciali informacija išgaunama apsimitus darbdaviais.²²

2010 m. keturi 18–20 metų jaunuoliai iš Lietuvos įsilaužė į vieną saugiausių el. pašto sistemų pasaulyje ir, apsimebę pašto dėžutės savininkais, adresatams siuntinėdavo prašymus pervesti pinigus. Nuo tokio pobūdžio asmeninės informacijos pasisavinimo nukentėjo apie 30 asmenų.²³

Įstatymų leidėjas turėtų atsižvelgti į Europos Komisijos²⁴ ir Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacijos²⁵ raginimus ir Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse (BK) įtvirtinti tapatybės vagystę kaip atskirą nusikalstamą veiką.

Valstybės institucijų atsainus požiūris į asmens duomenis buvo kritikuotas ir anksčiau. 2010 m. „Sodros“ būstinės Vilniaus skyriaus kieme buvo pastebėti maždaug dešimt išmestų maišų su gyventojų asmens duomenimis. Buvo matyti oficialūs dokumentai, kuriuose buvo konkrečių žmonių pavardės, jų asmens kodai, taip pat iš įmonių gauti apdraustųjų duomenys: vardai, pa-

vardės, asmens kodai, draudžiamųjų pajamų sumos, įmokų dydžiai.²⁶

VDAI praktika, atliekant patikrinimus jautrių asmens duomenų tvarkymo srityse, sveikintina ir turėtų būti vykdoma pastoviai. Patys interneto vartotojai neturėtų likti abejingi pažeidimams bei turėtų labiau saugoti savo duomenis. Privatumas socialiniuose tinkluose yra proporcingas pačių naudotojų paskelbtai asmeninei informacijai, tačiau valstybei tenka pareiga šviesti žmones, ypač jaunimą, apie elektroninės erdvės privalumus bei pavojus.

Tolesnis nepagrįstas vaizdo stebėjimo plitimas

2009–2010 m. išliko ankstesnėse *Apžvalgose*²⁷ minima didelių mastų vaizdo stebėjimo plėtros problema. 2009 m. liepą pranešta, kad Vilniaus mieste nusikaltimų prevencijos tikslais įrengtos 95 vaizdo kameros.²⁸ Keliose Lietuvos mokyklose vaizdo kameros buvo įrengtos prie centrinio įėjimo, sporto salėje, valgykloje, koridoriuose, mokymosi patalpose ir net rūbinėje.²⁹

Aptariamam laikotarpiui pradėta stebėti viešojo transporto sistema. 2010 m. pabaigoje dešimtyje Vilniaus devyniolikto maršruto troleibusų įrengtos vaizdo stebėjimo kameros.³⁰ Kameros techninės galimybės leidžia stebėti vaizdą 360 laipsnių kampu, apimant ir tam tikrą diapazoną už transporto priemonės ribų. Be to, kameros jautriai fiksuoja gar-

są, o įrašytus duomenis papildomai apdorojant galima išryškinti bet kurias stebėtoją dominančias detales, pvz., įžiūrėti atverstoje piniginėje įdėtos asmens tapatybės kortelės duomenis. Anot Vilniaus miesto valdžios, pagrindiniai nuolatinio stebėjimo tikslai yra vairuotojų elgesio kontrolė, prevencinė keleivių elgesio kontrolė bei vairuotojų ir keleivių saugumas.³¹

Viename iš Vilniaus miesto troleibusų atliktas socialinis eksperimentas parodė, kad nėra užtikrinamas reagavimas į kamerų fiksuojamą informaciją. Eksperimento metu imituoti viešosios tvarkos pažeidimai bei smurtavimas nesulaukė nei vairuotojo, nei teisėsaugos institucijų dėmesio.³²

Pastebima, kad duomenų valdytojais vengia tinkamai informuoti subjektus apie vykdomą vaizdo stebėjimą arba tai daro netinkamai. VDAI atlikto degalinių patikrinimo metu nustatyta, kad daugiau nei 80 proc. atvejų degalinėse nebuvo adekvačių skiriamųjų ženklų, pranešančių apie įdiegtas kameras.³³

Žmogaus teisių požiūriu, masinio stebėjimo praktika vertinama neigiamai, ypačingai, kai diegiamos technologijos reikalauja didelių išlaidų ir nėra efektyvios. Kriminologiniai tyrimai rodo, jog vaizdo stebėjimo kameros miestuose neturi didelės reikšmės nusikaltimų skaičiui,³⁴ todėl siekiant užtikrinti žmonių saugumą turi būti parenkamos mažiau privatumą ribojančios

priemonės. Taip pat pažymėtina, jos subjektas, siekiantis įdiegti vaizdo stebėjimo sistemas, turi pareigą įrodyti visuomenei teisėtą tikslą bei realią socialinę būtinybę, skambaus „saugumo užtikrinimo“ šūkio nepakanka.

Privatumo pažeidimai visuomenės informavimo srityje

2009–2010 m. žiniasklaidoje išskirtinis dėmesys buvo skiriamas vienai rezonansinei, vadinamajai Kauno pedofilijos, bylai.³⁵ Bylos aplinkybių nagrinėjimą visuomenės informavimo priemonėse lydėjo nuolatinis nepilnamečių asmenų duomenų ir privataus gyvenimo aplinkybių atskleidimas.³⁶

Dėmesio centre atsidūrusi mažametė buvo filmuojama, fotografuojama, verčiama viešai prieš kameras ir minią įsiaudrinusių žmonių atsakinėti į klausimus apie santykius su mama. Specialistų teigimu, mergaitė patyrė psichologinį smurtą ir buvo traumuojama.³⁷ Žiniasklaidoje vyko nekontroliuojamos politinės diskusijos, iliustruojamos nepagrįstomis spekuliacijomis apie vaikų neva patirto lytinio smurto detales.

2010 m. liepos 16 d. Kėdainių rajono apylinkės teismas konstatavo, kad kišimasis į mažamečio vaiko privatų gyvenimą negali būti pateisinamas teisėtu ir pagrįstu visuomenės interesu žinoti tam tikrą informaciją apie nagrinėjamą bylą, susijusią su viešuoju interesu. Atsižvelgdamas į tai, teismas nusprendė

taikyti laikinąsias apsaugos priemones – iki civilinės bylos dėl mažametės gyvenamosios vietos nustatymo išnagrinėjimo uždrausti visuomenės informavimo priemonėms rengiant reportažus ir publikacijas kalbinti susijusią su byla mažametę, skelbiant informaciją naudoti jos atvaizdą. Vykdyti nutartį dėl laikinųjų apsaugos priemonių taikymo pirmą kartą buvo įpareigotas Žurnalistų etikos inspektorius (ŽEI).³⁸

Visuomenės informavimo priemonių valdytojams dėl jautrių, su asmenų privatumu susijusių duomenų skelbimo reikėtų daugiau konsultuotis su kompetentingomis institucijomis: be nuobaudų taikymo, ŽEI tarnyba taip pat konsultuoja žiniasklaidos priemones iki informacijos paskelbimo.

Su rezonansine byla siejamų nepilnamečių apsaugos nesugebėjo tinkamai užtikrinti ne tik visuomenės informavimo priemonės, bet ir valstybės institucijos.³⁹ Turėtų būti apsvarstytas dar 2008 m. ŽEI pateiktas pasiūlymas valstybės ir savivaldybės institucijoms ir įstaigoms numatyti administracinę atsakomybę už privataus pobūdžio informacijos apie asmenis (taip pat ir nepilnamečius) atskleidimą savo iniciatyva, šių duomenų pateikimą, viešą paskelbimą, kai yra pažeidžiamas šių duomenų konfidencialumas ar duomenų subjekto teisės.⁴⁰

Teisės į privatų gyvenimą ir jo slaptumą pažeidimų padaugėjo specifinėje

srityje – knygų leidyboje.⁴¹ Pasitaikė atveju, kai be asmens sutikimo buvo parengta ir pavišinta dažniausiai biografinio pobūdžio informacija. Tai naujas reiškinys ir iššūkis asmens privatumui Lietuvoje, rodantis, kad vis dar neskiriamas viešasis asmuo, t. y. viešojo sprendimo galią visuomenėje turintis, ir žinomas visuomenėje asmuo, t.y. viešojo sprendimo galios neturintis, tačiau visuomenėje žinomas ar populiarumo siekiantis asmuo. Žinomas visuomenėje žmogus vis dar dažnai žiniasklaidoje traktuojamas kaip viešasis.

Lietuvos teismai ir toliau menkai vertina teisės į privatumą pažeidimą. 2007–2008 m. *Apžvalgoje* buvo aprašytos dvi bylos, kuriose teismai nustatė teisės į privatumą pažeidimus.⁴² Vienoje iš šių bylų, Lietuvos aukščiausiasis teismas (LAT) patvirtino žemesnių instancijų teismų nustatytus teisės į atvaizdą ir teisės į privataus gyvenimo neliečiamumą pažeidimus, tačiau penkis kartus sumažino ieškovams priteistą žalos atlyginimą.⁴³ Tokia teisminė praktika kelia abejonų.

Dėl Lietuvos teismų praktikos priteisti mažą neturtinės žalos atlyginimą, kai yra neteisėtai pavišinama žeminanti garbę ir orumą informacija apie asmens privatų gyvenimą, 2010 m. Europos žmogaus teisių teismas (EŽTT) komunikavo Vyriausybei dvi bylas prieš Lietuvą.⁴⁴

Transseksualių asmenų teisės į privataus ir šeimos gyvenimo gerbimą užtikrinimas

2009–2010 m. EŽTT sprendimas byloje *L prieš Lietuvą* nebuvo įvykdytas. 2007 m. EŽTT nustatė, kad Europos žmogaus teisių konvenciją (EŽTK) pažeidžianti padėtis gali būti pašalinta tik priėmus *Lyties keitimo įstatymą*.⁴⁵ 2010 m. sprendimo ignoravimo problema buvo svarstyta Europos Tarybos Ministrų Komiteto viešuosiuose debatuose.

Šiuo metu asmuo, po lyties keitimo operacijos siekiantis pakeisti civilinės būklės aktus ir juose esančius įrašus, turi kreiptis į teismą. Kiti asmenys, norintys pakeisti civilinės būklės aktų įrašus, gali tiesiogiai kreiptis į savivaldybės civilinės metrikacijos skyrių. 2010 m. lapkričio 29 d. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas (LVAT) nustatė, kad tokia procedūra ne tik pažeidžia lygiateisiškumo principą, bet kartu ji negali būti laikoma tinkama lyties pakeitimo pripažinimo forma Europos žmogaus teisių konvencijos 8 straipsnio prasme.⁴⁶

LVAT konstatavo, kad adekvačios civilinės būklės aktų dėl lyties pakeitimo tvarkos nebuvimas bei lyties pakeitimą ir gydymą reglamentuojančio tinkamo teisinio reguliavimo nebuvimas yra prielaidos neturtinei žalai atsirasti. Minėtoje byloje pareiškėjui, lytį pakeitusiam asmeniui, iš valstybės buvo priteista 30 000 litų kompensacija.⁴⁷

2010 m. pabaigoje Lietuvos Respublikos teisingumo ministerija parengė *Civilinio kodekso (LR CK) pakeitimus*,⁴⁸ kurie leistų civilinės būklės aktų įrašus pakeisti remiantis medicinos įstaigos išduota pažyma apie lyties pakeitimą. Tvarką, pagal kurią išduodama tokia pažyma, pavesta nustatyti Vyriausybės įgaliojimai institucijai. Sveikatos apsaugos ministerija savo išvadoje dėl siūlomo naujo reguliavimo sukritikavo tokią tvarką, kadangi ji leistų poįstatyminiu aktu įtvirtinti, *inter alia*, ir atvejus, kai tokia pažyma neišduodama. Tai reikštų, kad poįstatyminis teisės aktas numatytų žmogaus teisės pažeidimą savo lytį ribojimo atvejus. Sveikatos apsaugos ministerija taip pat nurodė, jog teisės akto projektas nėra pakankamai aiškus.⁴⁹

2011 m. pradžioje LR Seime buvo įregistruota LR *Civilinio kodekso* pataisa, kuria siūloma uždrausti Lietuvoje medicininės lyties pakeitimo operacijas, o atlikus lyties pakeitimą medicininio būdu užsienyje, civilinės būklės įrašus leisti keisti tik teismo sprendimu.⁵⁰ Pataisos priėmimas reikštų atsisakymą vykdyti įsiteisėjusį EŽTT sprendimą, teisėtų lūkesčių principo pažeidimą bei nepagrįstą transseksualių asmenų teisės į privataus gyvenimo gerbimą ribojimą.

Diskriminacinė šeimos politika

2009–2010 m. Lietuvoje buvo imtasi žingsnių įgyvendinti 2008 m. patvirtintą *Šeimos politikos koncepciją*. Ši kon-

cepcija susiaurina šeimos sąvoką iki santuokos pagrindu sukurtos moters ir vyro sąjungos, tokiu būdu sutapatindama šeimą su santuoka.⁵¹ Tai turi diskriminacinių teisinių pasekmių. Pavyzdžiui, siauras šeimos sąvokos apibrėžimas turi neigiamų pasekmių įvaikinimo srityje. Šiuo metu skirtingos teisės pripažįstamos susituokusiems ir santuokos nepasirinkusiems, bet šeimą sukūrusiems asmenims.⁵²

2010 m. spalio 1 d. buvo pasirašytas *Nacionalinis susitarimas dėl šeimai palankios aplinkos kūrimo*,⁵³ kuris, užuot suvienijęs, supriešino visuomenę, sulaukė dalies politinių partijų ir visuomeninių organizacijų nepritario.⁵⁴

Diskriminacinių praktikų pavyktų išvengti, jeigu valstybė, kurdama teisinį reguliavimą, priimtų socialinę rėmimą – egzistuojančias įvairias šeimos formas ir neišskirtų santuokos kaip vienintelio juridinio fakto, kurio pagrindu gali atsirasti šeimos teisiniai santykiai.⁵⁵

Nepaisant Jungtinių Tautų žmogaus teisių komiteto pastabų,⁵⁶ šeimos politikos stiprinimas buvo siejamas su valstybinių lyčių lygybės mechanizmų naikinimu. Žlugus planams įkurti Šeimos ir socialinių reikalų ministeriją, Socialinės apsaugos ir darbo ministerija buvo restruktūrizuota: panaikintas Lygių galimybių ir socialinės integracijos departamentas, kuriame veikė Lyčių lygybės skyrius, ir suformuotas

Šeimos gerovės departamentas, tuo priešpastatant šeimos ir lyčių lygių galimybių politikas.

2009 m. buvo parengti LR *Civilinio kodekso* (CK) ir LR *Civilinio proceso kodekso* pakeitimai, įtvirtinantys partnerystės įregistravimo ir išregistravimo tvarką.⁵⁷ Teisinių prielaidų bendram gyvenimui kartu nesusituokus sukūrimas vertintinas kaip teigiamas žingsnis, tačiau svarbu atkreipti dėmesį, kad siūlomas reguliavimas pažeidžia tos pačios lyties asmenų lygias galimybes gyventi neįregistravus santuokos. 2010 m. EŽTT pripažino, kad sąvoka „šeimos gyvenimas“, apima tos pačios lyties asmenų, gyvenančių stabilioje *de facto* partnerystėje, santykius, lygiai kaip ir skirtingų lyčių asmenų porų santykius tokiose pačiose situacijose.⁵⁸

Diskriminacinį požiūrį į vienalytes sąjungas rodo ir tai, kad 2010 m. Lietuva neprišijungė prie keturiolikos Europos Sąjungos valstybių narių, kurios nutarė bendrai reglamentuoti skirtingų šalių piliečių skyrybų procesą, kadangi į šio akto taikymo sritį patenka vienalytės santuokos.⁵⁹

Reprodukcinės teisės

2009–2010 m., nepaisant valstybės prisiimtų išipareigojimų pagal *Kairo veiksmų programą*,⁶⁰ klausimas dėl *Reprodukcinės sveikatos strategijos* priėmimo Lietuvoje išliko atviras.⁶¹

Aptariamu laikotarpiu nebuvo pasiektas susitarimas ir dėl dirbtinio apvaisinimo galybės įteisinimo. 2010 m. užregistruoti du alternatyvūs įstatymo projektai, kuriais siūloma reglamentuoti dirbtinio apvaisinimo procedūras. *Pagalbinio apvaisinimo įstatymo projektas*⁶² leidžia lytinių ląstelių donorystę ir embrionų šaldymą, tuo tarpu *Dirbtinio apvaisinimo įstatymo projektu*⁶³ apvaisinimo sąlygos būtų reglamentuotos kur kas griežčiau: siūloma nustatyti, kad embrionų turi būti sukurta tiek, kiek vienu metu jų bus perkelta į gimdą, ir jų skaičius negali viršyti trijų. Skiriasi ir maksimali moters, kuriai gali būti atliktas dirbtinis apvaisinimas, amžiaus riba – atitinkamai 50 metų ir 45 metai.

Kol politiniu lygmeniu nėra sutariama dėl pagalbos 50 tūkst. Lietuvos nevaisingų šeimų, jų kasmet padaugėja dviem tūkstančiais. Kas penkta–šešta Lietuvos pora negali susilaukti vaikų.⁶⁴ 2009 m. pavasarį atlikta apklausa parodė, kad 48 proc. apklaustųjų pritarė, kad pilnos šeimos, negalinčios susilaukti vaikų, galėtų pasinaudoti dirbtinio apvaisinimo paslauga.⁶⁵

2010 m. *Medicinos praktikos įstatymo pakeitimų projektu* buvo pasiūlyta įtvirtinti specialią gydytojų akušerių ginekologų teisę atsisakyti atlikti nėštumo nutraukimą moters pageidavimu. Šiuo projektu būtų apribota moters teisė laisvai pasirinkti sveikatos priežiūros specialistą ir nėštumo nutraukimo paslaugos prieinamumas. Projektu nėra nustatyta gydytojo atsisaky-

mo atlikti nėštumo nutraukimą deklaravimo tvarka, t.y. lieka neaišku, kaip moteris galės gauti informaciją apie gydytojus atliekančius ar neatliekančius nėštumo nutraukimą, kaip moteris, gyvenančios atokesniuose miestuose ir miesteliuose galės nutraukti nėštumą, jeigu visi gydytojai jų gyvenamojoje teritorijoje deklaruos atsakymą atlikti tokias operacijas.

¹ Tomas Čyvas, Dailius Dargis. „Pasiklausoma Lietuva“, *Balsas.lt*, 2009-06-01, <http://www.balsas.lt/naujiena/293919/pasiklausoma-lietuva>

² Eglė Digrytė. „D. Kuolys: sankcijas klausyti žurnalistų pokalbių VSD gaudavo Šiauliuose“, *Delfi.lt*, 2009-10-22, <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/dkuolys-sankcijas-klausyti-zurnalistu-pokalbiu-vsd-gaudavo-siauliuose.d?id=24971853>

³ „Seimo komisija: Lietuvoje galima pasiklausyti bet kurio žmogaus pokalbio“, *ve.lt*, 2010-01-15, <http://www.ve.lt/naujienos/lietuva/lietuvos-naujienos/seimo-komisija-lietuvoje-galima-pasiklausyti-bet-kurio-zmogaus-pokalbio/>

⁴ Teikėjo išimtis reiškia, kad jei darbdavys sudaro sąlygas darbuotojui darbinių funkcijų atlikimui naudotis darbdaviui priklausančia įranga ar programa, pvz., elektroninio pašto sistema, pastarasis turi teisę tikrinti darbuotojo elektroninę darbo vietą.

⁵ Vilniaus apygardos teismo 2010 m. gegužės 6 d. sprendimas byloje *J.B. v. UAB „Turto administravimo grupė“*; Dainius Sinkevičius. „Teismas: darbdavys gali skaityti, ką darbuotojas rašo „Skype““, *Delfi.lt*, 2010-05-13, <http://www.delfi.lt/archive/print.php?id=32222785>

⁶ EŽTT 1997 m. birželio 25 d. sprendimas byloje *Halford prieš Jungtinę Karalystę*, pareiškimo Nr. 20605/92

⁷ Žr. Suomijos privatumo apsaugos darbo vietoje įstatymą (anglų k.), Nr. 759/2004, <http://www.mol.fi/english/working/ProtectionPrivacyWorkingLife2004.pdf>

⁸ Lietuvos Respublikos asmens duomenų teisinės apsaugos įstatymas, Žin. 2008, Nr. 22-804

⁹ Valstybinė duomenų apsaugos inspekcija. „Apžvalga duomenų apsaugos tema. Pastangos padaryti Europos duomenų apsaugos teisės aktą labiau tinkamą 21-ajam amžiui“, *Infoplex.lt*, 2009-05-28, <http://www.infoplex.lt/portal/start.asp?act=news&Tema=1&Str=30489>

¹⁰ „Vartotojai – SMS loterijų voratinkliuose“, *Verslo žinios*, 2009-07-03, http://vz.lt/straipsnis/2009/07/03/Vartotojai_SMS_loteriju_voratinkliuose

¹¹ „Teismas pripažino pažeidimus dėl tiesioginės rinkodaros“, *Infoplex.lt*, 2009-07-16, <http://www.infoplex.lt/portal/start.asp?act=news&Tema=1&str=31705>

¹² Žr. 14 str. 1 d.

¹³ Žr. 69 str. 1 d.

¹⁴ Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodekso 214-23 str.

¹⁵ „Startavo naujas projektas, reitinguojantis lietuviškų „Facebook“ profilių populiarumą“, *Technologijos.lt*, 2009-11-12, <http://www.technologijos.lt/n/technologijos/it/straipsnis-9915/straipsnis?name=straipsnis-9915&l=2&p=1>

¹⁶ Marius Kalinauskas. „Asmeninės informacijos atskleidimo internetiniuose socialiniuose tinkluose probleminiai aspektai“, konferencijos „Socialinės technologijos '10: iššūkiai, galimybės sprendimai“ medžiaga, P. 183–190, http://www.mruni.eu/mru_lt_dokumentai/fakultetai/socialines_informatikos_fakultetas/Renginiai/Social_technologies_paskutinis.pdf

¹⁷ 29 straipsnio duomenų apsaugos darbo grupė. „Nuomonė 5/2009 dėl socialinių tinklų in-

ternete“, *Ec.europa.eu*, 2009-06-12, http://ec.europa.eu/justice/policies/privacy/docs/wpdocs/2009/wp163_lt.pdf

¹⁸ Valstybinė duomenų apsaugos inspekcija. „Tikrinimų dėl registruotų svetainės lankytojų asmens duomenų tvarkymų teisėtumo ir apimties bendrovių socialiniuose tinkluose rezultatų apibendrinimas“, *Ada.lt*, 2010-12-29, <http://ada.lt/index.php?lng=lt&action=page&id=20119>

¹⁹ Aleksandra Gudilkina. „Nutekinti duomenys devynis jaunuolius pavertė skolininkais“, *Delfi.lt*, 2010-09-23, <http://pilietis.delfi.lt/news/nutekinti.d?id=36820101>

²⁰ Tadas Širvinskas. „Kaune ant bankomato rastas duomenų skaitytuvas“, *Diena.lt*, 2009-07-07, <http://www.diena.lt/naujienos/kriminalai/kaune-ant-bankomato-rastas-duomenu-skaitytuvas-papildyta-227069>

²¹ „Sukčiai pakišo jauką – kalėdines nuolaidas“, *Delfi.lt*, 2010-12-10, <http://mokslas.delfi.lt/technology/sukciai-pakiso-jauka-kaledines-nuolaidas.d?id=39537045>

²² „Duomenų vagys nusitaikė į darbo ieškančius žmones“, *Delfi.lt*, 2009-02-11, <http://www.delfi.lt/news/daily/crime/article.php?id=20516203>

²³ „Gmail.com siaubas – jaunuoliai iš elektrėnų“, *Diena.lt*, 2010-06-03, <http://www.diena.lt/dienrastis/uzribis/-gmail-com-siaubas-jaunuoliai-is-eklektrenu-281729>

²⁴ Komisijos pranešimas Europos parlamentui, Tarybai ir Regionų komitetui „Dėl bendros politikos kovoje su elektroniniais nusikaltimais“ (anglų k.), COM(2007)267, 2007, <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2007:0267:FIN:EN:PDF>

²⁵ Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacija (OECD). „Tapatybės vagystė elektro-

ninėje erdvėje“ (anglų k.), 2009, http://www.keepeek.com/Digital-Asset-Management/occd/science-and-technology/online-identity-theft_9789264056596-en

²⁶ Rasa Lukaitytė. „Sodros“ turimi gyventojų duomenys – šiukšlių maišuose prie konteinerių“, *Delfi.lt*, 2010-10-26, <http://www.delfi.lt/archive/print.php?id=37881225>

²⁷ Žmogaus teisių stebėjimo institutas. „Žmogaus teisių įgyvendinimas Lietuvoje 2007–2008: Apžvalga“, P. 29

²⁸ Lina Vyšniauskienė. „Dėmesio! Jus stebi vaizdo kameros“, *15min.lt*, 2009-07-28, <http://www.15min.lt/naujiena/miestas/vilnius/demesio-jus-stebi-vaizdo-kameros-41-50244>

²⁹ Vilma Danauskienė. „Lazdijų gimnazistus stebės vaizdo kameros“, *Lrytas.lt*, 2010-08-26, <http://m.lrytas.lt/-12828256421281078727-lazdij%C5%B3-gimnazistus-steb%C4%97s-vaizdo-kameros-nuotraukos.htm>

³⁰ „Vilniaus troleibusuose – „WiMAX“ ryšys ir vaizdo stebėjimo kameros“, *Balsas.lt*, 2010-09-24, <http://www.balsas.lt/naujiena/503386/vilniaus-troleibusuose-wimax-rysys-ir-vaizdo-stebėjimo-kameros>

³¹ Indrė Vainalavičiūtė. „Ką filmuos kameros miesto transporte?“, *Balsas.lt*, 2010-08-20, <http://www.balsas.lt/naujiena/498536/ka-filmuos-kameros-miesto-transporte>

³² „Ar brangių vaizdo stebėjimo kamerų įrengimas užtikrina saugumą?“, *Hrmi.lt*, 2010-11-09, <http://www.hrmi.lt/naujiena/570/>

³³ Valstybinė duomenų apsaugos inspekcija. „Tikrinimų dėl duomenų subjektų teisių įgyvendinimo automatinio būdu tvarkas asmens vaizdo duomenis bendrovėms priklausančiose degalinėse rezultatų apibendrinimas“, *Ada.lt*, 2009-11-24, <http://www.ada.lt/images/cms/File/naujienu/Degaliniau%20tikrinimo%20rezultatai.pdf>

- ³⁴ Alan Travis. „Vaizdo stebėjimo sistemos miestuose ir miestų centruose mažai įtakoja nusikalstamumo lygį“ (anglų k.), *guardian.co.uk*, 2009-05-18, <http://www.guardian.co.uk/uk/2009/may/18/cctv-crime-police>
- ³⁵ Žurnalistų etikos inspektoriaus 2009 metų veiklos ataskaitos 2.2 skyrius „2009-ųjų žiniasklaida: pedofilijos skandalas ir ikiteisminis tyrimas žiniasklaidoje“, <http://www3.lrs.lt/docs2/VJQMMAYI.PDF>
- ³⁶ Eglė Digrytė. „Žurnalistų etikos inspektorių: Kauno pedofilijos byla – pasipelnymo šaltinis“, *Delfi.lt*, 2010-04-03, <http://verslas.delfi.lt/Media/zurnalistu-etikos-inspektore-kauno-pedofilijos-byla-pasipelnymo-saltinis.d?id=30716165>
- ³⁷ Inga Saukienė. „Psichiatras: prie Venckų namų budintys žmonės mergaitei daro didžiausią žalą“, *Delfi.lt*, 2010-05-20, <http://www.delfi.lt/news/daily/kedys/psichiatras-prie-vencku-namu-budintys-zmones-mergaitei-daro-didziausia-zala.d?id=32541209>
- ³⁸ Kėdainių rajono apylinkės teismo 2010 m. liepos 16 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2-1950-550/2010
- ³⁹ „Seimas, pažeisdamas įstatymus, paviešino galimai tvirkintos mažametės pavarde“, *Delfi.lt*, 2009-10-08, <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/seimas-pazeisdamas-istatymus-paviesino-galimai-tvirkintos-mazametes-pavarde.d?id=24472661>
- ⁴⁰ Žurnalistų etikos inspektoriaus 2009 metų veiklos ataskaita, P. 45, <http://www3.lrs.lt/docs2/VJQMMAYI.PDF>
- ⁴¹ Dovilė Trepkevičiūtė. „Knyga apie Lavrinovičius išleista, o leidimo nėra?“, *Alfa.lt*, 2010-08-03, http://www.alfa.lt/straipsnis/10398233/?Knyga.apie.Lavrinovicius.isleista..o.leidimo.nera.=2010-08-03_11-16
- ⁴² Žmogaus teisių stebėjimo institutas. „Žmogaus teisių įgyvendinimas Lietuvoje 2007–2008: Apžvalga“, P. 31
- ⁴³ Lietuvos aukščiausiojo teismo 2009 m. vasario 13 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-26/2009
- ⁴⁴ *Mertinas ir Mertinienė prieš Lietuvą*, Pareiškimo Nr. 43579/09; *Žvagulis prieš Lietuvą*, Pareiškimo Nr. 8619/09; Vyriausybės atstovo Europos Žmogaus Teisių Teisme 2010 metų veiklos ataskaita, P. 38, http://www.tm.lt/dok/atask/LRV%20Atstoves%20EZTT%20Ataskaita_2010.pdf
- ⁴⁵ Žmogaus teisių stebėjimo institutas. „Žmogaus teisių įgyvendinimas Lietuvoje 2008–2009: Apžvalga“, P. 52
- ⁴⁶ Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2010 m. lapkričio 29 d. nutartis administracineje byloje Nr. A858-1452/2010
- ⁴⁷ *Ibid.*
- ⁴⁸ Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 2.27 straipsnio pakeitimo įstatymo projektas Nr. 10-4254-01, 2010-10-19, http://www.lrs.lt/pls/proj/dokpaieska.showdoc_l?p_id=57981&p_org=&p_fix=n&p_gov=n
- ⁴⁹ Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministerijos išvada „Dėl Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 2.27 straipsnio pakeitimo įstatymo projekto derinimo“, 2010-11-03, http://www.lrs.lt/pls/proj/dokpaieska.showdoc_l?p_id=60147&p_org=&p_fix=n&p_gov=n
- ⁵⁰ Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 2.27 straipsnio pakeitimo įstatymo projektas Nr. XIP-2988, 2011-03-08, http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=393793&p_query=&p_tr2=
- ⁵¹ *Supra* note 42, P. 60

⁵² Eglė Samoškaitė. „V.Mizaras: Lietuvoje ignoruojami žmonės, sukūrę šeimą, bet nesudarę santuokos“, *Delfi.lt*, 2010-11-27, <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/vmizaras-lietuvoje-ignoruojami-zmones-sukure-seima-bet-nesudare-santuokos.d?id=39042589>

⁵³ Nacionalinis susitarimas dėl šeimai palankios aplinkos kūrimo, *Lrs.lt*, 2010-06-21, http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_1?p_id=376067&p_query=&p_tr2=

⁵⁴ „Socialdemokratai nepasirašys Nacionalinio susitarimo dėl šeimai palankios aplinkos“, *Lrytas.lt*, 2010-05-26, <http://www.lrytas.lt/-12748658751273774515-socialdemokratai-nepasira%C5%A1ys-nacionalinio-susitarimo-d%C4%97l-%C5%A1eimai-palankios-aplinkos-papildyta.htm>;

„Nacionaliniame susitarime dėl šeimai palankios aplinkos kūrimo – valstybės kišimasis į asmeninius žmonių santykius“, *Lijot.lt*, 2010-10-29, <http://www.lijot.lt/NewsList.aspx?CategoryID=3&NLNewsID=3806>;

„Nacionalinis susitarimas dėl palankios aplinkos šeimai kūrimo atsidūrė nepalankių aplinkybių taikiklyje“, *Lrytas.lt*, 2010-08-07, <http://www.lrytas.lt/videonews/?id=12811702331280051531&sk=1>

⁵⁵ *Supra* note 52

⁵⁶ Jungtinių Tautų Moterų diskriminacijos panaikinimo komitetas. „Baigiamosios pastabos: Lietuva“, CEDAW/C/LTU/CO/4, 2008-07-18, Punktai 72–73,

<http://www2.ohchr.org/english/bodies/cedaw/docs/co/CEDAW-C-LTU-CO-4.pdf>

⁵⁷ Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 2.18, 2.19, 3.16, 3.140, 3.229, 3.230, 3.231, 3.232, 3.234, 3.235 straipsnių pakeitimo ir Kodekso papildymo 3.2291, 3.2292 straipsniais

įstatymo projekto-2 lydimieji dokumentai, Nr. 8035_2 (3) (LD), 2009-10-07, http://www.lrs.lt/pls/proj/dokpaieska.showdoc_1?p_id=6011&p_org=8&p_fix=&p_gov=n

⁵⁸ EŽTT 2010 m. birželio 24 d. sprendimas byloje *Schalk ir Kopf prieš Austriją*, Pareiškimo Nr. 30141/04, § 94

⁵⁹ „ES skyrybų reglamentavimas Lietuvai netinka dėl homoseksualių santuokų“, *Veidas.lt*, 2010-06-14, <http://www.veidas.lt/aktualijos/lietuva/es-skyrybu-reglamentavimas-lietuvai-netinka-del-homoseksualu-santuoku>

⁶⁰ Tarptautinės konferencijos dėl pasaulio gyventojų ir plėtros veiksmų programos 7.7–7.8 p., <http://www.iisd.ca/Cairo/program/p00000.html>

⁶¹ „A. Čaplikas: bandysime įveikti požiūrių skirtumą“, *Aina.lt*, 2009-07-09, <http://www.aina.lt/naujienos/sveikata/6268-a-caplikas-bandysime-iveikti-poziru-skartuma.html>

⁶² Pagalbinio apvaisinimo įstatymo projektas, Nr. XIP-2388, 2010-09-14, http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_1?p_id=380793

⁶³ Dirbtinio apvaisinimo įstatymo projektas, Nr. XIP-2502, 2010-10-12, http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_1?p_id=382967

⁶⁴ Seimo kontrolierius Romas Valentukevičius, Pažyma Nr. 4D-2009/1-162, „Dėl Seimo kontrolieriaus iniciatyva pradėto tyrimo dėl galimų piliečių teisių į saugią ir sveiką aplinką pažeidimų“, <http://www.lrski.lt/index.php?p=0&l=LT&n=62&pazyma=3616>

⁶⁵ „Beveik pusė Lietuvos gyventojų palankiai vertina dirbtinį apvaisinimą“, *Delfi.lt*, 2009-04-02, <http://www.delfi.lt/news/daily/Health/article.php?id=21288930>